

A kolozsvári zsidóság keresztmetszete

Gidó Attila: Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2016. 356 old.

Gidó Attila, a Kolozsváron található Román Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben dolgozó történész, tizenöt éve kutatja az erdélyi zsidóság történetét. 2011-ben megvédett doktori disszertációjának kibővítésével született meg jelen kötete. A kötet előzményeként szükséges megemlíteni azt a 2009-ben kiadott dokumentumkötetet, amelynek terjedelmes előtanulmányában az erdélyi zsidóság társadalomszerkezetét és a zsidó nemzeti mozgalom által dominált intézményeket mutatja be.¹ A kolozsvári zsidóságról írt munkájában, hasonlóan az előzőhöz, túlnyomóan társadalomtudományi módszereket alkalmazva metasztetet nyújt a kolozsvári zsidó társadalomról és intézményrendszeréről. Célja elérése érdekében a város zsidó közösségén belül dülő polémiák és egyéni sorsok háttérbe szorulnak, vagy csak annyiban lesznek érdekesek, amennyire példaként szolgálnak a folyamatok és struktúrák megértéséhez. Helyettük a statisztikák, intézményi leírások és jogtörténeti szempontok dominálnak.

Ahogy azt a cím is sejteti, Hidó a kolozsvári zsidóság 22 évét, az 1918 és 1940 közötti időszakot mutatja be. A történelmi kontextus megragadása végett azonban kilép a maga által állított korszakhatárokból, és vázolja a város zsidóságának történetét mind 1918 előtt, mind pedig a második világháború után. Hat nagyobb téma köré épül fel a kötet, minden témához számos alfejezet társul, amelyekben a részletek kibontakoznak.

¹ Hidó Attila: *Úton – Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2009.

A módszertani-elméleti bevezető, valamint a historiográfiai ismertető után a kolozsvári zsidóság demográfiájáról és településszerkezetéről kapunk részletes elemzést. A kolozsvári zsidóság felekezeti, etnikai arányának és identitásának meghatározásához a népszámlálási adatok lennének kézenfekvők. Azonban a román kormányzat kisebbségpolitikája, amelynek meghatározó eleme volt az erdélyi zsidóság leválasztása a magyarságról, a saját politikai céljainak megfelelően alkotta meg a népszámlálás szabályait. A végeredmény az lett, hogy egy túlnyomórészt magyar nyelvet használó és magyar kulturális kötődésű népeiséget zsidó nemzetiségüként regisztráltak, nagyon magas etnikai arányszámokat produkálva. Hidó a népszámlálási módszerek gondos elemzésével és más források bevonásával fejt vissza a sarkalatos adatokat, elfogadható számokat vagy legalábbis arányokat állapítva meg.

Hosszas és fáradságos munkára utal a három évre összeállított statisztika a vegyes házasságokról. Elismeri, hogy a vegyes házasság nem a legtekintélyesebb indikátor az asszimiláció és társadalmi közeledés demonstrálására. Más források hiányából adódóan mégis az összeállított statisztikából vonja le következtetését, miszerint a zsidó közösség tekintetében az 1930-as évek végére egy „fokozatos közösségi bezárkózás/összezárkózás érvényesült.” Természetesen nem várható el Hidótól a korszak egészét átfedő statisztika felállítására, ugyanakkor mégis problémás, hogy egy kis időintervallumot átfogó statisztika alapján hosszabb folyamatokra nézve próbál következtetéseket levonni. Mivel ő is elismeri a módszerben rejlő hibafaktort, érvelését csupán potenciális

lehetőségnek tekinti, így mégis elfogadható az ilyen irányú fejtegetés.

Gidó nagy figyelmet fordít az egyes gazdasági ágakon belüli zsidó arányok elemzésére. Ebben kimutatja az erdélyi zsidóság felülreprezentáltságát az iparban, bankszektorban és kereskedelemben, valamint alulreprezentáltságát az őstermelő szektorban. Ez a gazdasági és foglalkozásszerkezet a Monarchia idejéből öröklődött át a háború utánra, a trianoni határokon belül maradt zsidóság is hasonló felépítéssel rendelkezett, ahogyan azt a magyar történetírás már hosszú ideje rögzítette. Ugyanakkor a román állam etatista és nacionalista politikája következtében eltérések is megfigyelhetők azoktól a trendektől, amelyeket a két világháború közötti magyarországi zsidóság gazdasági jellegzetességeiként ismerünk. Így a szabadfoglalkozású szektor összetételében a zsidók alulreprezentáltsága állapítható meg a magyar, de főleg a román etnikumúak javára.

Alapos boncolgatással mutatja ki Gidó a zsidók képviseletét Kolozsvár gazdasági életében. Ebből kiderül, hogy a zsidó gazdasági érdekek behálózták a kis és középvállalkozásokat, de néhány nagyobb konglomerációban is megtalálható volt a zsidó tőke. A zsidó kishitelbank története kiemelten is szerepel a felsorolásban, mivel az a gazdasági érdekek mellett szociális-altruista funkciókat is ellátott, vagyis rövid lejáratú kis hitelekkel támogatva a zsidó középosztály nagy részét kitevő kis-, és középvállalkozókat. Az Erdélyre jellemző etnikai alapon történő gazdasági elkülönülés és a magas kamatú hitelek miatt ez a réteg nem lett volna képes fenntartani gazdasági súlyát és egzisztenciáját. A demográfiai és társadalomszerkezet-gazdasági résztáblázatok, infógrafikák vagy térképek szabdalják, amelyek az adatokban és kimutatásokban való könnyebb navigációt és átláthatóságot szolgálják. A diagramok, táblázatok igen hasznosnak bizonyulnak, mivel a Gidó által felhasznált és készített statisztikák a könnyebb megértést teszik lehetővé. A kolozsvári zsidóság topográfiai elhelyezkedését pedig egy részletes várostérkép segítségével ábrázolja.

Megfigyelhető, hogy Gidó az egyes témákat felülről világítja meg, vagyis a román állam perspektívájából indul, itt ismerteti a főbb jogi-politikai-társadalmi folyamatokat vagy döntéseket, majd ezeknek az erdélyi zsidóságon való lecsapódását mutatja be, és a kolozsvári sajátosságokkal zárja. Témától függően a kontextust az országhatárokat átlépve tágabb nemzetközi keretekben is felvázolja. Ez az irányvonal különösképpen érvényesül a társadalmi és politikai antiszemitizmus tárgyalásánál. Elsősorban társadalomtörténeti és jogi megközelítésből tárgyalja a társadalmon belül uralkodó zsidóellenességet és a jogkorlátozó intézkedéseket, valamint ezek kolozsvári leképződéseit. Míg előbbinek csúcspontját a román antiszemita diákmozgalmak zsidóellenes atrocitásaiban látja, addig utóbbi legfontosabb következményeként az erdélyi/kolozsvári zsidók állampolgárságának elvesztését értékelt.

Kolozsvár két hitközsége és a zsidó nemzeti mozgalom kolozsvári intézményei (1930-ig a központi intézmények is ebben a városban székeltek) adták a gerincét a kolozsvári zsidóság intézményhálózatának. Gidó elsősorban a két, kongresszusi és ortodox hitközségre összpontosít elemzésében. Amellett, hogy részletesen ismerteti e két intézmény történetének meghatározó állomásait, felépítésüket, vezető személyiségeiket, a belső és egymással folytatott vitáikat, felmerült problémákat, mindinkább célja a hitközségek és a cionista mozgalom közötti kapcsolódási pontok feltárása. Minden bizonnyal központi kérdést boncolgat itt Gidó, mivel a két hitközség és a cionisták viszonya világít rá a lényegi folyamatokra és problémákra. Többek között a hitközségen belüli vitákra (szefárd-ortodox ellentét), identitáskonstrukciók kérdésére, de legfőképpen arra, hogy az 1920-as évek kezdetétől Kolozsváron a hitközségek által kézben tartott zsidó kulturális és vallási élet irányítása szinte teljesen a cionisták kezébe került, ennek következményeként pedig a cionizmus ideológiája jelentősen megerősödött a zsidó társadalmon belül. Ezzel a kijelentéssel a magyar-zsidó történetírás egy régóta napirenden lévő kérdésére adott egy

lehetséges magyarázatot, mégpedig arra, hogy minek köszönhető az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom sikere az első világháború után.

Ellenben nem ad kielégítő választ arra a kérdésre, hogy minek tudható be az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom olyan szintű megerősödése az 1918 és 1920-as évek között, amely saját intézményrendszert tudott kialakítani (Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség), és kiemelkedő szerepet játszott a közösségen belül. Ő azon személyek kulcsfontosságú szerepét emeli ki, akik az orosz fogságban megismerkedtek az orosz cionista mozgalommal és ideológiai gyökereivel (pl. Weissburg Chaim, Fischer Tivadar), majd hazatértük után szervezkedésükkel sikerült lendületet adni az erdélyi mozgalomnak. Véleményem szerint azonban itt más kiváltó okokat is figyelembe kell venni, mint a háború végén kiterjedő antiszemita incidenseket vagy a „kettős kisebbségi” léthelyzetet.

A kolozsvári zsidóság oktatásában is hangsúlyos szerepet kapott a cionista szempontrendszer. A zsidó közösség a hitközségeken keresztül igyekezett egy saját oktatási intézményrendszert kialakítani a zsidó nemzeti mozgalom intézményeinek támogatásával, amelyekben a lehetőségekhez mérten nagy hangsúlyt fektettek a héber nyelvre és a zsidó vallási nevelésre. Ezek mind a zsidó öntudat erősítését szolgálták. A román kormány azonban rengeteg akadályt gördített e törekvés elé. Kezdve attól, hogy megtiltották a zsidóknak a magyar nyelven történő tanítást, vagy bezárták a kolozsvári zsidó líceumot. Következésképpen a zsidó diákok előtt mindinkább bezártak a zsidó intézmények, és kénytelenek voltak az állami iskolarendszerbe betagozódni.

Úgy tűnik, Gidó számára a kardinális témát az identitás kérdése jelenti. A kolozsvári zsidó társadalomról és intézményeiről felvett és kibontott témák nemcsak önmagukban fontosak, de megértetik a kolozsvári/erdélyi zsidó identitás problémakörét is. Elemzéséből az a – minden bizonnyal helyes – következtetés vonható le, hogy Erdélyben megtört a zsidó–magyar egység az első világháború után és a megjelent szakadék egyre

mélyült az antiszemita események, jogkorlátozások eszkalálódásával, valamint a zsidó nemzeti mozgalom erősödésével. Közben a cionista ideológiával átítatott hitközségek és körjük szerveződő szociális, oktatási intézmények mérsékeltén, a zsidó nemzeti mozgalom által szervezett tevékenységek erőteljesebben hozzájárultak egy zsidó identitás kialakulásához az erdélyi zsidók jelentős részénél. Még azoknál is, akik továbbra is a magyar kulturális és társadalmi térben képzeltek el jövőjüket. Ennek ellenére, állítja Gidó, „az erdélyi zsidók túlnyomó többsége, függetlenül világnézetétől és identitásától, továbbra is magyar kultúrájú maradt” (20–21.).

Személyenként eltérő identitáskonstrukciók alakultak ki, amelyek között nem lehet éles határokat vonni, inkább hibrid identitásokról beszélhetünk. Egyes politikát vagy irodalmat magába foglaló életpályák nagyon jól érzékeltetik a hibrid identitások létezését. Elég csak Ligeti Ernőre gondolni, aki mellett, hogy a magyar közéletben tevékenykedett, műveiben zsidósággal kapcsolatos témákat tematizált, és tagja volt a kolozsvári zsidó szabadkőműves-páholyoknak. A módszertani nehézségek ellenére, népszámláláskor deklarált anyanyelvi mutatókat, a zsidó pártra leadott szavazatokat és sékelbefizetéseket² indikátorként használva számszerűsíti a kolozsvári zsidó identitásokat. 54%-ban állapítja meg azok számát, akik körében már lejátszódott egy bizonyos mértékű autoidentifikációs váltás, és a magyar identitás ellenébe vagy mellette, kialakult egy zsidó identitástudat. Gidó szavaival élve, „nagyjából ennyien tekintették magukat etnikailag zsidónak, helyesebben mondva, ennyien nem tekintették magukat etnikailag magyarnak”. Gidó ebbéli törekvésében is jól észrevehető azon igyekezete, hogy mindent számszerűsítsen, még az olyan modelleket is, amelyek közé nem lehet szoros határokat húzni. Ez összességében nem rossz gyakorlat, mert

² Sékel: cionista adó. Egyes országok cionista szervezeteinek (Erdélyben az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség) tagjai évi hozzájárulást (sékelt) fizettek.

így konkretizálhatja eredményeit, s remélhetőleg az olvasó sem felejt el a Gidó által felvázolt módszertani alapozást és azt, hogy ezek inkább viszonylagos arányszámok, mintsem megkérdőjelezhetetlen tények.

A kötetben található számos fotó, fontosabb személyek, események, újságkivágások vagy intézmények képei szemléltetik az elmondottakat. Ezenfelül, a modern technikai eszközöknek köszönhetően, teljesen egyedi módon videók megtekintésére is lehetőséget kínál a könyv. QR-kód³ segítségével érhetünk el a világhálón egy archív felvételt a kolozsvári zsidó kórház 1931-es avatásáról, valamint egy dokumentumfilmet a zsidó líceum volt diákjainak találkozájáról, kiemelve benne az intézmény történetét. Ez a páratlan megoldás lehetővé teszi az olvasó számára, hogy a statisztikák és társadalomrajzok mögött a város zsidó lakóit is megelevenítse.

A kötet nagyon sokrétű forrásanyag alapján készült el. A szerző több ország tucatnyi levéltárából gyűjtötte össze ezt a temérdek forrásanyagot. Ez azért volt szükséges, mert a korszakhoz kapcsolódó iratanyag jelentős része a kivándorolt zsidókkal együtt egy közeli vagy távoli országba, netán egy másik földrészre került. Gidó alapos gyűjtési munkája azért is öröndetes, mivel az általa használt jegyzetapparátus elengedhetetlen segítséget nyújt a témában érdekelt társadalomtudósok számára. Egyes forrásokat azonban nem lehetett összegyűjteni, mivel a holokauszt során elvesztek vagy megsemmisültek, ilyen például a két hitközség iratanyagának jelentős része. Gidó egyedi módszert alkalmazott annak érdekében, hogy az elvesztett iratanyagot kiegészítse. A hiányzó forrásokat a jogkorlátozó intézkedések és holokauszt nyomán létrejött iratokkal pótolta. Így tett, amikor az 1938-ban meghozott, az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelet törvény alapján összeállított listákat használta fel a zsidó mobilitási pályák és a városban

élt zsidóság földrajzi származásának rekonstruálására, vagy amikor a zsidó lakások Kolozsvár területén elfoglalt helyzetét határozta meg az üresen maradt zsidó ingatlanok adminisztratív irataiból. Természetesen mindkét esetben kellő forráskritikával és meghatározott módszertan használatával minimalizálta a hibalehetőségeket.

Gidó láthatólag viaskodik a Kolozsvár és Erdély közötti határ meghúzásával. Nem lehetséges elválasztani a két egységet egymástól olyan korszakokat és földrajzi területeket átfogó témák kapcsán, mint az integrációs stratégiák vagy zsidó politika. Ez főként az identitás kérdésében érhető tetten, ahol Gidó sorozatosan Kolozsvár zsidóságának identitása helyett az erdélyi zsidó identitásról értekezik. Többször leszögezi, hogy a felvázolt identitásstratégia, integrációs és más modellek némelyike alkalmazható egész Erdély területére. Talán szükséges lett volna a határok elválasztásának és reprezentáció nagyságának az általánosabb körülírása még a könyv elején. Ennek hiányában ugyanis néha összeolvad a kettő, nehézkessé téve az elkülönítést az olvasó számára.

Az olyan felépítésű munkáknál, ahol a munka tárgya nagyobb tematikák alapján kerül megvitatásra, elkerülhetetlen az ismétlés. Ezekből néhány a kolozsvári zsidóságról írt kötetben is található. Így Weiss Sándor Országos Magyar Pártban játszott szerepéről is többször szerezhettünk tudomást, vagy két helyen is szinte szóról szóra olvashatunk a hitközségek és cionista intézmények összefonódásáról.

A könyv egészéből egy intézmények-szervezetek, ideológiák és identitások sokasága által szét-szabdalt zsidó közösség képe emelkedik ki, amelyet azonban egyes szemléletmódok, rokoni-baráti szálak mégis lazán összefűznek. Így a hitközségi eljárások egyben a cionista mozgalom vezetőségében is helyet kapnak, a vállalkozók előszeretettel részt vesznek a kulturális életben is. Gidó Attilának sikerült ezt a heterogén közösséget összeszövő kapcsolatrendszerrel és az abból kialakuló identitásformákat minden oldalról szakszerűen feltárni.

Olosz Levente

³ QR-kód (Quick Response-kód) egy kétdimenziós pontkód, amely valamilyen információt tárol és könnyen hozzáférhetővé tesz az erre kifejlesztett programokkal (főleg okos telefon segítségével).